

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΑΙ:

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ — ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1933

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^Α ΕΚΔΟΤΑΙ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ» ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ 46^Α
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Χ.Α. της Κ.Τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Καὶ βέβαια, ἂν σταματοῦσε ἐκεῖ ἡ ἀξία του, θὰ ἦταν κίβλας ἐξαιρετική· θὰ παρέλειπα ὁμως, σταματώντας ἐδῶ, μιὰ σημαντική πηγὴ σκέψεων καὶ κρίσεων πού προκαλοῦν οἱ γενικὲς ἀπόψεις τοῦ συγγραφέως. Γιατὶ τὸ βιβλίον αὐτὸ εἶναι κάθ' ἄλλο παρὰ μιὰ ξερὴ ἀφήγηση ἀπὸ ὁσοδήποτε ἐνδιαφέροντα περιστατικά· πίσω ἀπὸ τὴν ἀφήγηση νοιώθεις νὰ ζεῖ ἡ σκέψη πού ἐμάλαξε τὰ περιστατικά γιὰ νὰ ἐξαγάγει τὸ νόημά τους, καὶ ἡ ψυχὴ πού συγκινήθηκε ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς Ἱστορίας. Ἡ μέθοδος τοῦ κ. Ἀμάντου — τὴν ὁπία ὁμολογῶ ὅτι χειρίζεται μὲ μεγάλη εὐρύτητα πνεύματος — εἶναι ἡ «γεωπολιτική», ἡ «ἱστοριογεωγραφική» νομίζω ὅτι, παράλληλα μὲ ἄλλες μεθόδους ἐρεῦνης, ἀρχίζει καὶ αὐτὴ νὰ δίνει σπουδαῖα ἀποτελέσματα· ἡ ἀποκλειστικὴ τῆς ὁμως χρῆση, εἴτε διδασκαλία, ἀφήνοντας ἅλυστα ἕνα σωρὸ προβλήματα, ἢ τὸ χειρότερο, ἀπλουστεύοντάς τα, κινδυνεύει νὰ ὀδηγήσει σὲ ἐξ ἴσου πλανερὰ συμπεράσματα ὅσο καὶ ἡ μονόπλευρη χρῆση τῶν παλαιότερων μεθόδων, τῆς ἱστοριοκοῦλιστικῆς, τῆς ἠρωϊκῆς κ.τ.λ. Ἔτσι π.χ. ἡ μέθοδος αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει μόνη πῶς ἡ Ἰταλία, σὲ μιὰ στιγμή τῆς ἱστορίας της, ἀφοῦ ἔδωσε πρῶτα ἕναν πολιτισμὸ συμπαγῆ καὶ γεωργικό, ἔδωσε κατόπιν πολιτεῖες διεσπασμένες καὶ τάσεις μεταναστευτικῆς· ὅσο γιὰ τὸν κίνδυνο τῆς ἀπλουστεύσεως πολυσυνθέντων προβλημάτων, γίνεται φανερὸς ὅταν θέλουμε νὰ ἐξηγήσωμε ἔστω καὶ μόνο «ἐν μέρει» τὸν κοσμοπολιτικὸ χαρακτῆρα τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὴν πατρίδα τοῦ Ἰδρουτοῦ τῆς κ.τ.λ.

Ἡ μέθοδος ὁμως αὐτὴ, ἀντίθετα πρὸς ἄλλες, ἔχει τὸ καλὸ ὅτι μπορεῖ νὰ ἀποβεῖ γόνιμη καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς ἐπιστήμης: ἔτσι, ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ κ. Ἀμάντου ἐξάγεται καὶ ἕνα πολιτικὸ συμπέρασμα πολὺ ἀξιοσζητήσεως. Ἄν δὲν προδίδω τὴ σκέψη του, ὁ συγγραφεὺς ἀποδίδει καὶ τὴν πτώση τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τὴ σημερινὴ κακομοιριά τῆς νεώτερης ἀφ' ἑνὸς στὴ μεταναστευτικὴ τάση τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἀφ' ἑτέρου στὸ ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἐφρόντισαν ποτὲ νὰ δημιουργήσουν μιὰ συμπαγῆ μὲ τοὺς βόρειους γειτόνους τους. Δὲν τολμῶ νὰ πάρω θέση στὸ ζήτημα τοῦτο· θὰ εἶχα ὁμως νὰ κάνω δυὸ σχετικὲς παρατηρήσεις: πρῶτα-πρῶτα ὅτι τὴ μετανάστευση, τὴ διασπορά, τὴν ὑπαγορεύουν πάντα στοὺς Ἕλληνες ἐπιτακτικὲς δημογραφικὲς ἀνάγκες· καὶ ἔπειτα, ὅτι οἱ Ἕλληνες τῶν ἀποικιῶν καὶ τῶν παρειακῶν ἀναπτύσσονται κατὰ κανόνα καλύτερα ἀπὸ τοὺς Ἑλλαδίτες — ἀδιάφορο ἂν ἕνα ποσοστὸ τους χάνεται γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἔτσι, πού καταντᾷ κανεὶς νὰ σκέπτεται, κοιτάζοντας καὶ τὴν πρόσφατη καὶ τὴν παλιὰ ἱστορία, μήπως οἱ Ἕλληνες δὲν εἶναι καμωμένοι οὔτε γιὰ νὰ συγκροτοῦν κράτη τοῦ συγχρόνου τύπου, οὔτε γιὰ νὰ ζοῦν ἐλεύθεροι πολιτικά· δὲν ἀπαντῶ, ρωτῶ μονάχα: Στὴν ἀρχαιότητα, οἱ ἑλληνικὲς πολιτεῖες ἔχουν πῶς πολὺ τὸ χαρακτῆρα τῆς μεταγενέστερης κοινότητος, παρὰ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, προγόνου τοῦ δικοῦ μας· ὑπόδουλοι οἱ Ἕλληνες στοὺς Ρωμαίους, κατακτοῦν σιγά-σιγά τὴν

ἐξουσία καὶ μετομορφῶνουν σὲ ἑλληνικὸ τὸ βυζαντινὸ κράτος, γιὰ νὰ τὸ διαλύσουν μόλις ἀρχίσει νὰ ἐπιβάλλεται ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ ὀρθολογικὴ παράδοση, ἐνάντια — κι ἄς λέει ὁ Ζαμπέλιος — στὸν συνεκτικὸ χριστιανικὸ μυστικισμό, μόλις ἀκουσθεῖ τὸ «Ἕλληνες ἐσμέν»· δὲν εἶναι, τέλος, ὑπερβολὴ νὰ διαπιστώσει κανεὶς μιὰν ἀνάλογη ἐξέλιξη καὶ μέσα στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, ὡς τὸ 1800 περίπου, ὅταν ξεσπᾷ ὁ ἑλληνικὸς ὀρθολογισμὸς μὲ τὸν Κοραῆ. Ὁ κ. Ἀμάντος, πιστεύοντας ἀπόλυτα στὴν πολιτικὴ ἀξία τῆς ἐλευθερίας, δύσκολα, νομίζω, θὰ μποροῦσε νὰ συμμερισθεῖ τέτοιες ἀπόψεις. Ἐδῶ ὁμως πᾶ ἐπεράσαμε τὰ ἱστορικὰ ὄρια τοῦ βιβλίου του, καθὼς καὶ τὰ ὄρια πού θέτει στὴ θεωρητικὴ ἐρευνα τῶν σχέσεων βυζαντινοῦ μυστικισμοῦ καὶ ἑλληνικοῦ ὀρθολογισμοῦ (σελ. 161). Ἡ Βυζαντινὴ Ἱστορία πού μᾶς ὑπόσχεται, καὶ πού κάθε ἀναγνώστης τῆς εἰσαγωγῆς περιμένει μὲ δίκαιη λαχτάρα, θὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ συνεχίσουμε τὴ μελέτη μας μὲ πρόσθετα δοκουμεντά.

* *

Τὰ «Πολιτικοδιοικητικὰ προβλήματα» τοῦ κ. Γ. Θιακάκη, γραμμένα μὲ τὴν ἴδια ζωντάνια, τὶς ἴδιες γόνιμες πρωτοβουλίες ὅπως καὶ οἱ προγενέστερα δημοσιευμένες ἐργασίες του, δὲν ξέρω ἂν πρόκειται νὰ ὀδηγήσουν τὸ κράτος σὲ ἐνέργειες ἀποτελεσματικῆς. Ὁμολογῶ ὁμως ὅτι σ' ἐμένα ἐνέπνευσαν σκέψεις ὅπως αὐτὲς πού κάνω παραπάνω γιὰ τὶς πολιτικὲς ἱκανότητες τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς· ἴδου μιὰν ἄλλη παρατήρηση πού ἐνισχύει τὶς ἀπόψεις μου: μετὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, γράφει ὁ κ. Θιακάκης, «ὁ βίος τοῦ ἐλευθέρου βασιλείου δύναται τις εἰπεῖν ὅτι ὑπῆρξε σχεδὸν στείρος ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, ἐνῶ τὸ δουλεῦον Ἔθνος, ὁσημέραι προαγόμενον ὑλικῶς καὶ ἠθικῶς, κατέκτα οὐσιαστικῶς ἀπὸ ἀπόψεως οἰκονομικῆς καὶ πνευματικῆς τὴν Ἀνατολήν». — Αὐτὸ λέω καὶ ἐγώ· εὐτυχῶς ὁμως, πῶς αἰσιόδοξος καὶ πῶς πολιτικός, ὁ συγγραφεὺς θεωρεῖ λιγώτερο ριζικὲς τὶς ἀφορμὲς τοῦ κακοῦ: ἡ παρακμὴ ὀφείλεται, κατ' αὐτόν, στὴν κακὴ διαχείριση πού ἔκανε τὸ κράτος, τῶν τριῶν παραγόντων, γλώσσης, ἐκκλησίας καὶ κοινότητος οἱ ὅποιοι συνεκράτησαν τὴν ἑλληνικὴ ἐνότητα στὰ χρόνια τῆς δουλείας. Μὰ στὰ τρία αὐτὰ σημεῖα, ἡ στάση τῆς πολιτείας δὲν ὑπῆρξε παρόμοια: στὴν αὐτοδιοίκηση δὲν ἔδρασε (καὶ στὸ σημεῖο τοῦτο θεωρῶ πολὺ ἐνδιαφέρουσες τὶς ὑποδείξεις τοῦ κ. Θιακάκη)· στὴ γλώσσα ἀντέδρασε, στὴ θρησκεία ἔδρασε καὶ «ἀπέτυχε κατ' ἀξιοθρήνητον τρόπον»... Μεγάλον σφάλμα, κατὰ τὸν συγγραφέα, ὁ ὅποιος στὴν κρίση του αὐτῆ, θὰ ἔβρισκε πολλοὺς συμφώνους, ἡ δημιουργία τῆς αὐτοκεφαλίου Ἐκκλησίας. Ἐκεῖ πού δὲν ξέρω πόσοι θὰ τὸν ἀκολουθήσουν, εἶναι ὅταν ἀνάμεσα σὲ ἄλλα μέτρα, προτείνει καὶ τὴ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τὰς Ἀθήνας στὴ Θεσσαλονίκη· γιὰ μένα, ἕνα ἰδίως ἐνδιαφέρον θὰ παρουσίαζε ἡ ἐνέργεια αὐτῆ: θὰ μᾶς βοηθοῦσε νὰ ἀπαλλαγῶμε ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση. Μὰ

εὐχομαι τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ κ. Θιακάκη, πολιτικά, νὰ βροῦν ἀρμοδιώτερους ἀπὸ μένα συζητητές.

* * *

Γέτοιος θὰ ἦταν δίχως ἄλλο ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης, μὲ τὴν κατ' ἐξοχὴν πολιτικὴ του σκέψη, ἐνθερμος ὑποστηρικτὴς τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας μας, θιασώτης — καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία του — τῆς μεταφορᾶς τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τὸ Ναύπλιο στὴν Ἀθήνα. Μέσα ἀπὸ τὸ ἀπέριττο ὕψος τοῦ σοφοῦ βιογράφου του, τοῦ κ. Δ. Σ. Μπαλάνου, τὸν γνωρίζουμε ὁλοζώντανο μαζί μὲ τὴν ἐποχὴ του, καλύτερα παρὰ μέσα ἀπὸ κάθε λυρική ἢ μυθοβιολογικὴ περιγραφή, μὲ τὸν ἐπαναστατικὸ ἀκόμη παλμὸ στὰ στήθη του, μὲ τὶς ἀρετὲς καὶ τὰ ἐλαττώματά του, ὅξυ στὴν πολεμική, θερμὸ στὰ αἰσθήματα, ἀψίκορο στὴν ἐνέργεια, γλήγορο στὸ θυμὸ καὶ στὴ μετάνοια. Ὁ κ. Μπαλάνος ἔχει τὸ χριστιανικώτατο χάρισμα νὰ γνωρίζει τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τὸ χάρισμά του αὐτὸ τὸ ἔχει θέσει στὴν ὑπηρεσία τῆς ἐπιστήμης του, τὴν ὁποίαν ἀγαπᾷ αὐστηρῶς, καθαρῶς καὶ ἀκριβολογημένη· σὲ τοῦτο ὀφείλουμε μὴ σειρὰ ἀπὸ πολύτιμες μονογραφίες του γιὰ θεολόγους τοῦ περασμένου αἰῶνος· καὶ ἂν οἱ μονογραφίες αὐτές, ὅπως ὁ ἴδιος ὑποδεικνύει, μποροῦσαν νὰ δημιουργήσουν παράδοση στὸ Πανεπιστήμιο, θ' ἀπέβαιναν ὄχι μιά, παρὰ πολλὰς φορές ὑφέλιμες γιὰ τὴν ἐπιστήμη μας.

Τὸν Φαρμακίδη ἐγγώρισα παιδί ἀπὸ τὴν «Ἀπολογία» του· τὴν εἶχα ἀνακαλύψει σὲ κάποια συγγενική μου βιβλιοθήκη, κι' ἐστάθηκε ἀπὸ τὰ πρῶτα βαριά βιβλία πού ἐδιάβασα. Δὲν τὴν καταλάβαινα βέβαια, ἀλλὰ πολὺ συμπαθοῦσα στὶς καταδιώξεις πού ὑφίστατο ὁ ἦρος καὶ συγγραφεὺς τῆς. Τώρα, ἴσως τὴν καταλαβαίνω περισσότερο, μὰ πολὺ λιγότερο συμπαθῶ. Πατριώτης, φιλελεύθερος, ὀρθολογιστής, θαυμαστὴς τοῦ Κοραῆ, ὁ Φαρμακίδης ὑπηρετεῖ τὴν πατρίδα του καὶ συνάμα συνεχίζει τὴν προσπάθεια ἐκείνου γιὰ τὴν ἀνακαίνιση τῆς Ἐκκλησίας, μὲ ζῆλο πού θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ ὑπερβολικός· κι' οὔτε νομίζω πὼς ἡ μορφή του Λουθηρου τὸν ἄφηνε ἀσυγκίνητο· ἀκόμη καὶ μερικοὶ φραστικοὶ του τρόποι τὸν θυμίζουν. Ἀλλὰ περισσότερο οἱ ιδέες του· ἔτσι ὅταν ὑπεραμύνεται τοῦ φιλελεύθερου καὶ τοῦ δημοκρατικοῦ πνεύματος τῆς Ἐκκλησίας, ἔτσι ὅταν ὑποστηρίζει τὸν ἐθνικὸ χαρακτῆρα τῶν ἐκκλησιῶν, κ.τ.λ. Πρὸς ὅλες αὐτές τὶς ἀρχὲς αἰσθάνομαι ξένος. Τὸ γεγονὸς ὅμως εἶναι πὼς ὁ ἀνθρώπος αὐτὸς συκοφαντήθηκε στὸν καιρὸ του καὶ ἀδικήθηκε· ἡ μελέτη τοῦ κ. Μπαλάνου, μὲ πολλὴ ἀντικειμενικότητα, παρὰ τὴ συμπάθειά του πρὸς τὸν Φαρμακίδη, βάζει τὰ πράγματα στὴ θέση τους. Συνάμα, δίνει πλῆθος ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες, γιὰ μιὰν ἐποχὴ τῆς ἱστορίας μας, πού μολονότι τόσο κοντινὴ, μᾶς εἶνε ἀκόμη τόσο ἄγνωστη. Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους, καὶ γιὰ τὴ ζωντάνια τῆς, ὑποθέτω ὅτι θὰ διαβασθεῖ ἀπὸ πολλούς, τοὺς ὁποίους καὶ θὰ συγκαταστήσει καὶ θὰ διδάξει πολλά.

Σὲ μιὰ σελίδα γεμάτη φωτοσκιάσεις (σ. 28), ὁ κ. Μπαλάνος παραβάλλει μ' ἐπιτυχία τοὺς δύο ἄσπονδους ἀντιπάλους, τὸν Οἰκονόμου καὶ τὸν Φαρμακίδη, ἐκπροσώπους, καθὼς λέει, τῆς συντηρητικῆς ὁ ἓνας καὶ τῆς φιλελεύθερης ὁ ἄλλος τάσεως μέσα στὴν Ἐκκλησία μας. Ἦταν, βέβαια, κρίμα πού οἱ τάσεις αὐτές, σὲ μιὰ τόσο κρίσιμη γιὰ τὴν ἱστορία μας στιγμή, δὲν ἐβρέθηκαν βαρύτερους ἐκπροσώπους· ἀγαποῦσαν καὶ οἱ δύο ὑπερβολικὰ τὶς συζητήσεις καὶ τὶς διαλεκτικὲς ἐπιτυχίες. Καὶ ἦταν ἀκόμη κρίμα, γιὰτὶ κατὰ βάθος, ἂν εἶχαν ἀντιληφθεῖ τὴν ἀληθινὴ σημασία τῆς ἀντιγνωμίας τους, θὰ ἐκπροσώπουσαν μέσα στὴν ἴδια τὴν Ἐκκλησία μας κάτι πολὺ σπουδαιότερο, τὸ διχασμὸ πού συναντοῦμε, βέβαια, παντοῦ, ἀλλὰ ὀξύτερο σὲ ὅλη τὴν ἐλληνικὴ ἱστορία ἀπὸ τὰ ἀρχαιότατα χρόνια, τὸν αἰῶνιο διάλογο μεταξὺ τῆς ψυχῆς πού ὑψώνει τὰ μάτια πρὸς τὸν οὐρανὸ καὶ τῆς σκέψεως πού ρίχνει τὴν ἀγάπη τῆς πρὸς τὴ γῆ, τοῦ μυστικισμοῦ καὶ τοῦ ὀρθολογισμοῦ, ἢ καθὼς, θὰ λέγαμε τώρα, τοῦ βυζαντινοῦ καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος. Τοῦ διαλόγου ὅμως αὐτοῦ εἶχαμε τὴν τύχη, χάρις στὰ τόσο ἐνδιαφέροντα ἔργα πού ἀνέλυσα σήμερα, νὰ ἀκούσουμε μερικὲς ἀπηχήσεις μέσα ἀπὸ αἰῶνων λογιῆς πρόσωπα καὶ περιστατικά.

Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ

Ἰωάννου Θ. Κακριδῆ: «Ὁ ποιητὴς καὶ ἡ μυθικὴ παράδοση».

Τοὺς ἀρχαίους ἐλληνικοὺς μύθους συνηθίσαμε νὰ τοὺς θεωροῦμε σὰν ἀποκρυσταλλωμένους ἀπὸ καταβολῆς καὶ ἀναλλοίωτους, ὅπως μᾶς παραδόθηκαν ἀπὸ ἀρχαίους ἢ μεταγενέστερους ποιητὲς καὶ συγγραφεῖς. Ὡστόσο, εἶχανε κι' αὐτοὶ τὴν ἱστορικὴ τους ἐξέλιξη. Κάθε μυθικὴ παράδοση, προτοῦ τῆς δώσει ἓνας μεγάλος τεχνίτης ὀρισμένη μορφή, ὥστε νὰ ἐπιβληθεῖ πιά, ἦταν ἐξαιρετικὰ ρευστή, καὶ κάθε τόσο ἄλλαζε μορφή καὶ μεταμορφωνόταν ἀνάλογα μὲ τὶς θρησκευτικὲς καὶ ἠθικὲς ἀντιλήψεις κάθε ἐποχῆς. Τὴν ἱστορικὴ αὐτὴ ἐξέλιξη τῶν μυθικῶν παραδόσεων καταγίνεται χρόνια τώρα νὰ διαφωτίσει ὁ κ. Ι. Κακριδῆς. Καὶ πρέπει νὰ ὁμολογηθεῖ πὼς ἡ προσπάθεια εἶναι δύσκολη, γιὰτὶ καὶ τέλεια γνώση τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας ἀπαιτεῖ, καὶ κυριαρχία ἐπάνω στὰ ποικίλα κείμενα πού χρησιμεύουν γιὰ πηγὲς προϋποθέτει, καὶ ἐπιστημονικὴ μέθοδο γερή, καὶ τέλος ἀναλυτικὴ καὶ συνθετικὴ ἰκανότητα ὄχι τυχαία. Σὲ πόσο ψηλὸ βαθμὸ εἶναι προικισμένος μὲ τὶς ἰκανότητες αὐτές ὁ κ. Ι. Κακριδῆς τὸ ἔχει ἀποδείξει καὶ στὸ πρῶτο βιβλίον του μὲ τὸν τίτλο «Ἀραί», πού μ' αὐτὸ κατὰστρωσε καὶ τὰ προβλήματα καὶ τὴ μέθοδο τῆς ἔρευνας, καὶ σὲ σειρὰ ὁλόκληρη ἀπὸ μονογραφίες πού ἀποτελοῦν προέκταση καὶ ἐπαλήθευση τῶν προβλημάτων καὶ τῆς μεθόδου του.

Τὸ τελευταῖο βιβλίον του, πού περιλαμβάνει τέσσερις ὀμιλίαις του στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης, ἔχει ὡς θέμα: ποιά καὶ πῶς